

Aszód, Szeged, Genf

Egy középosztálybeli magyar lány
neveltetésének állomásai

V. LÁSZLÓ ZSÓFIA

A 19. század második felének társadalmi-gazdasági változásai a középosztálybeli nők helyzetében is új kérdéseket vetettek fel. Egyre nagyobb szükség volt arra, hogy akár férjhez mentek, akár nem, ők is fizetett munkát végezzenek és ehhez megfelelő képzettséget nyerjenek. A képzés mikéntje, a nők által végezhető munkák típusai, a munka és a családi élet összeegyeztethetősége sok vitát váltott ki.¹ Tanulmányomban személyes iratok segítségével mutatom be egy középosztálybeli leány neveltetésének állomásait és azokat a szempontokat, amelyek az iskolák kiválasztásához vezethettek.

Forrásaim legjelentősebb csoportját Kuzma Margitnak az édesanyjával, Grund Alexával 1900 és 1905 között folytatott levelezése adja, amit fontos információkkal egészít ki Kuzma Margit 1904–1915 között írott naplója.² Az 1900 szeptembere és 1905 júniusa között folytatott rendkívül intenzív levelezés annak köszönhető, hogy Kuzma Margit 12 évesen elhagyta a

¹ *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895.* Szerk.: Fábri Anna–Borbíró Fanni–Szarka Eszter. Kortárs, Bp., 2006.

² Budapest Főváros Levéltára, Lehotkay család levéltára (A továbbiakban: BFL XIII.26) – Kuzma Margit 1907-ben Lehotkay István felesége lett, így került a Kuzma család iratanyaga a Lehotkay család levéltárába. Lehotkay István többek között Vrbanján

vinkovcei³ szülői házat, hogy tanulmányait olyan intézményekben folytassa, ahol „társadalmunk női tagjai nemük sajátlagossága és társadalmi jelen viszonyok által feltételezett s élethivatásukra szükséges általános műveltséget szerezhessenek.”⁴ Ennek érdekében a Szerémségből származó leány egy évet az Aszódi Evangélikus Leánynevelő Intézetben, két évet a Szegedi Állami Felsőbb Leányiskolában, két évet pedig a genfi École Secondaire-ben töltött, ahol francia nyelvi diplomát szerzett. Fölmerül a kérdés, családja vajon milyen élethivatást szánt Kuzma Margitnak? Milyen műveltségre volt ehhez szüksége? Milyen áldozatokra voltak készek a szülők mindennek érdekében? Ezekre a kérdésekre keresem tanulmányomban a választ.

A források

Grund Alexának és Kuzma Margitnak csaknem 100 levele maradt ránk a tanulmányok idejéből, amely azonban nem a teljes levelezés. Margit levelei például csak 1903 őszétől, a genfi évekből vannak meg, az 1903 és 1904 decembere közötti időszakból pedig Grund Alexa írásai hiányoznak. A válaszokból, a visszautalásokból azonban

gyakran ki lehet következtetni a levelező-partner megjegyzéseit. A levélváltás az iskolai szünidőkhöz igazodva nyaranta két hónapig, illetve az első három évben a karácsonyi és a húsvéti vakáció idején is szünetelt. Iskolaidőben viszont Margit – az anya utalásai szerint – Magyarországról heti rendszerességgel, Svájcból pedig eleinte hetente kétszer írt, majd az eseményekről napi feljegyzéseket kezdett készíteni. Ez a naplószerű lejegyzési forma nemcsak a mindennapi élet apró-cseprő dolgaiba, az események folyamatába, de a lány hangulatváltozásaiba is bepillantást enged. Az anya, Grund Alexa mindvégig hetente írt lányának, még akkor is, ha elfoglaltságai miatt csak néhány sor papírra vetésére volt ideje. Mint 1903. november 4-én tréfásan megjegyezte: „Kis leányka vasárnap levél nélkül? Vagy vendég ebéd nélkül? Mert bizony három úr jött és azoknak ebédet kell adni. Jobb lesz egy kis levélke, mint semmi, és azért zárom soraimat.”⁵ A kapcsolattartást képeslapok, táviratok is segítették, és természetesen Margitnak más levelező-partnerei is voltak. Amikor 1905 márciusában összeszámolta a szeptember óta érkezett leveleit, 73 lett a végeredmény. Ebből 33-at anyja, 9-et öccse, 8-at szegedi osztálytársa és barátjánője, Kolozsvári Kiss Kata,

(Szerém vm., ma Vrbanja, Horvátország), Besztercebányán, Bécsben, majd 1910-től Budapesten dolgozott a papír-, illetve faiparban tiszviselőként, majd a Hazai Papírgyár Rt. igazgatója lett. BFL XIII.26 3. doboz Lehotkay István önéletrajzi feljegyzései és személyes iratai. (A továbbiakban: Lehotkay István személyes iratai.) Az iratok 2001-ben vásárlás útján kerültek a levéltár tulajdonába Kuzma Margit unokájától, Lehotkay E. Katalintól.

³ Szerém vm., ma Vinkovci, Horvátország.

⁴ *A Szegedi Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola értesítője az 1902–1903-diki tanévről.* 6. évf. Közli: Dr. Czímer Károly igazgató. Szeged, Engel Lajos Könyv- és Könyvmondája, 1903. 8. old. (A továbbiakban: Értesítő 1903.)

⁵ BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. november 4. – Az idézeteket a mai helyesírás szabályai szerint írtam át, de megtartottam a nyelvhasználat jellegzeteségeit.

23-at pedig mások küldtek.⁶ A Grund Alexával folytatott levelezésén kívül azonban csak szórványosan maradtak meg ezek a küldemények. Tartalmukról leginkább az anyának írt – akár idézeteket is tartalmazó – beszámolókból van tudomásunk.

A sűrű levelezésén kívül Budapest Főváros Levéltára őrzi Kuzma Margit naplóját is, amelyet 1904. szeptember 20-án kezdett vezetni és olykor hónapok-évek kihagyásával 1915-ig folytatott.⁷ Tulajdonképpen az írásoknak csak kisebb része született az események egykorú lejegyzésével, többnyire inkább az eltelt időszak összefoglalóját adta. Így az első két alkalommal a legkorábbi gyermekkori emlékektől kezdve írta le életét a napló megkezdéséig. A folyamatos levélírás Genfben elvette az időt a naplótól, és valamilyen szinten ellátta annak funkcióját is. Margit számára az édesanyjához fűződő bizalmas viszony és a barátnőikkel való kapcsolattartás lehetővé tette, hogy a napi eseményeken túl félelmeiről, örömeiről és bánatairól is beszámoljon. Mint a napló végén megjegyezte, a kötet szerepe is inkább ez volt számára, nem pedig az események megörökítése: „És most kis könyvem Isten Veled, 10 évig voltál hűséges kis barátom hová gondolataimat és érzéseimet jegyeztem inkább, mint eseményeimet. Érezni mindig tudok és fo-

gok, s illúzióim talán lesznek is, hogy ezt a csúnya világot rózsaszín szemüvegen keresztül nézem én.”⁸ A személyes bejegyzések mellett versidézetek, hajtincsek, fényképek, rajzok egészítik ki az érzelemgazdag emlékezések sorát. A kötet végén található családfa, a családtagok halálának, barátnők, iskolatársak esküvőjének dátuma, férjük és gyermekeik nevének felsorolása viszont mégiscsak a kötet emlékéllítő és praktikus emlékeztető jellegére utal.⁹

Nyelvismeret és nyelvhasználat

Bár a szűkebb család nyelve a magyar volt, a többségében horvát- és németajkú vidéken Margit korán megismerkedett az idegen nyelvekkel. Az elemi iskolában horvátul kezdte meg tanulmányait. 1900 nyarán egy bizonyos Takács bácsi tanította ugyan magyarul, de Margit ekkor még nem tudta értékelni erőfeszítéseit és – saját bevallása szerint – túl szófogadatlan volt, ezért nem értek el nagy eredményt.¹⁰ Később azonban problémát okozott számára, hogy a magyar nyelvtant csak 12 évesen kezdte el iskolában tanulni: 1903 októberében levélben kérte apját, hogy írjon neki egy szabályt a „mint” és a „mind” szók használatáról, mert azt ő soha nem tanulta, majd jó di-

6 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. újév.; uő., 1904. december 2.; uő., 1905. március 25.

7 BFL XIII.26 Kuzma Margit naplója 1904–1915. (A továbbiakban: BFL XIII.26 Napló.) A naplót az utolsó bejegyzés után is alakította. Erre utal a kötet elejére beragasztott rajz, amely nagyobbik fiának, Lehotkay Lajosnak egy 1923-ban készült munkája

„Pisti öcsém” címmel.

8 Uo., 1915. évi bejegyzés.

9 Bár a naplószerop csak részleges, a továbbiakban én ezt a kifejezést fogom használni. Maga Kuzma Margit csak kis könyvemnek („mon petit livre”) nevezte írását.

10 BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20.

ákként számot is adott annak alkalmazásáról.¹¹ A magyaron és a horváton kívül a német nyelvvel is korán találkozott, mert a család anyai ágával: a nagyszülőkkel és a nagybácsival, Grund Friggyessel (Frici bácsival) németül tartották a kapcsolatot. Elképzelhető, hogy Frici bácsi felesége, Wilhelmi Olga nem is beszélt magyarul, mindenesetre a németben otthonosabban mozgott. Margit szégyellte előtte a helyesírási hibáit, az apja pedig kaján megjegyzést tett gyerekeinek Olga néni nyári látogatása előtt: „nagyon jó lesz nektek, be fog majd benneteket egy kis német szóra.”¹² Még Vinkovcén megkezdődött a francia nyelv oktatása is, igaz, nem túl nagy sikerrel.

Ez a nyelvi sokszínűség a levelekben és a naplóban is tükröződik. A szülőkkel való levélváltás magyarul történt ugyan, de teljes természetességgel idéztek benne német beszélgetéseket és leveleket, Margit pedig olykor bemásolta a francia fogalmazásait, vagy a nyelvtani nehézségeket fejtegette. A napló többnyire magyarul és franciául íródott, de találhatóak benne német nyelvű versek és néhány horvát bejegyzés is. Bár a franciát főként azért használta, hogy

ne felejtse el a nyelvet, amit oly sok fáradtsággal tanult,¹³ de arra is szolgálhatott, hogy a kötet illetéktelen kezekbe kerülve ne árulja el oly könnyen íróját. Az egyik első francia nyelvű bejegyzés ugyanis éppen a későbbi férjéhez fűződő szerelem kibontakozását meséli el.

A Kuzma család

Kuzma Margit szülei 1887-ben házasodtak össze.¹⁴ Az ekkor 31 éves vőlegény, Kuzma Gyula evangélikus lelkészcsaládból származott, és a Zágrábi Erdőigazgatóság főerdészeként dolgozott. Menyasszonya, a 17 éves Grund Alexa, felettesének, Grund Hugónak a lánya volt.¹⁵ Alig egy évvel az esküvő után, 1888. március 6-án született meg Margit, akit 2 és fél évvel később egy fiú, Gusztáv követett.¹⁶ Több gyermeke a párnak valószínűleg nem született.

Margit még Zágrábban kezdett iskolába járni, de hamarosan súlyosan megbetegedett. Talán skarlát támadta meg, mert naplójában arra emlékezik vissza, hogy „piros foltokkal a testemen ébredtem fel”.¹⁷ Sú-

11 BFL XIII.26 Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1903. [október 15. után]; uő., 1904. [ősz].

12 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. október 24.; Uo. Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1905. ápr. 18.

13 „J'écrirai désormais en français c'est surtout pour ne pas oublier cette langue, que j'ai apprise avec tant de peines.” BFL XIII.26 Napló 1905. október 20. – A francia és német szövegek fordításait a tanulmány szerzője készítette.

14 BFL XIII.26 3. doboz Születési és házassági anyakönyvi kivonatok gyűjteménye (A továbbiakban: BFL XIII.26 Anyakönyvi kivonatok); uo. 16. doboz. Genealógiai feljegyzések és

családfák (A továbbiakban: BFL XIII.26 Családfák)

15 Grund Hugó a Zágrábi Erdőigazgatóság erdőmestere volt. *Magyarország tisztí czím- és névtára.* (A továbbiakban: Tisztí cím- és névtára.) VI. évf. 1887. Szerk. és kiad. KSH, Bp., 1887. 308. old.

16 BFL XIII.26 Anyakönyvi kivonatok; BFL XIII.26 Családfák. – Kuzma Gusztáv 1890. november 16-án született.

17 BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20. – A tünetek utalhatnak bárányhimlőre vagy rubeolára is, de ilyen hosszú gyógyulási idő inkább a skarlátra jellemző. *Pallas Nagy Lexikona* (A továbbiakban: Pallas) XVI. köt. 1897. 949–950. old.

Kuzma Margit IV. elemista osztályképe
1898

lyos fertőző betegségre utal az is, hogy anyai nagyszülei öccsétől elkülönítve, Zágrábban ápolták két hónapon keresztül, miközben szülei öccsével együtt Vinkovcére költöztek. Margitot csak felgyógyulása után vitte magával anyja az új otthonba.¹⁸

Kuzma Gyula 1896-ban lett a Vinkovcei Főerdőhivatal erdőmestere.¹⁹ A község a vinkovcei járás székhelye volt, 898 házában 5946-an éltek. A lakosság fele horvát-szerb, 40 százaléka pedig német nyelvű volt. A harmadik legnépesebb nemzetiség, a magyar, 335 fővel, a lakosságnak alig több mint 5 százalékát tette ki. A lakók háromnegyede római katolikus, tizede görögkele-

„... társadalmunk női tagjai nemük sajátlagossága ... által feltételezett s élethivatásukra szükséges általános műveltséget szerezhessenek.”

¹⁸ BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20.

¹⁹ Tiszti címtár 1896. 387. old.

ti, 6-6 százaléka pedig izraelita és evangélikus volt, de csak az előbbi háromnak működött anyaegyháza a községben. Az evangélikus Kuzma család így a közeli Neudorfba²⁰ járt át istentiszteletre, ahol szinte kizárólag evangélikus hitvallású németek éltek.²¹ A horvát főváros után nagy változás lehetett a kis vidéki központba költözni, de erről Margitnak nem maradtak emlékei. A család pedig az apa foglalkozásából adódóan egyszerre a helyi elit tagjai közé került. Erről árulkodik Margit negyedik elemi iskolás osztályképe is, ahol a lány a kép középpontjába, közvetlenül a tanárnő elé, az első sorba került. Az öltözetek nyomán a nemzetiségi és vagyoni különbségek is megfigyelhetők.²²

Kuzma Gyula erdőmesterként a VIII. fizetési osztályba tartozott, amely évi 2800–3600 korona fizetést jelentett. Lakpénzt valószínűleg nem kapott, mivel a főerdőhivatal épületében élt családjával. Amikor 1904-ben felettesét, Csipkay Jánost Lippára helyezték át, Kuzma a hivatal élére került.²³ Mivel pedig a közvetlenül a Földművelésügyi Minisztérium alá tartozó

főerdőhivatal élén rendszeresen erdőtanácsos vagy főerdőmester állt, 1904 végén vagy 1905 folyamán Kuzma Gyulát erdőtanácsossá nevezték ki. Ezzel fizetési osztályt is váltott, és jövedelme 4000–4800 koronára nőtt. Így a VII. fizetési osztályban már egy miniszteri titkárral vagy egy gimnázium-igazgatóval állt egy szinten.²⁴ Elképzelhető, hogy más jövedelmei is voltak, de erre vonatkozó adattal nem rendelkezem, ezért a továbbiakban Kuzma Margit tanítatásának költségeit ezzel a fizetéssel vetem össze. Már ennek alapján is kijelenthetem azonban, hogy Kuzma Gyula megalapozott középosztályi egzisztenciát biztosított családjá számára.

A Vinkovcén családi körben töltött évekre a 16 éves Margit nosztalgikusan úgy emlékezett vissza, mint amely „talán életem legszebb része” volt. A szigorú zágrábi tanítót a kedves Sumánovic kisasszony váltotta fel, akinek Margit még évek múlva, Genfből is írt. A horvát nyelvű leckék megírásában édesanyja segítette.²⁵ A levelekben található utalások, visszaemlékezések alapján a családban kedélyes, szeretetteljes

²⁰ Szerém vm., ma Vinkovci része, Horvátország.

²¹ *A magyar korona országainak helységnévtára*. Szerk.: Jekelfalussy József. KSH, Bp., 1892. 804–805. old. – Az 1892-es helységnévtár a Kuzma család Vinkovcára költözése előtti utolsó, 1890-es népszámlálás adatait tartalmazza. A szerb és a horvát nyelvet a statisztikákban nem különböztették meg.

²² Lásd 1. kép.

²³ Tiszti címtár 1904. – A Csipkay családhoz rokoni szálak is fűzték Kuzmáékat. Csipkay János felesége, Lehotkay Karolina Kuzma Gyula anyjának az unokatestvére volt. Ráadásul a hasonló korú gyerekek is hamar barátságot kötöttek, így a két

család rendszeresen összejárt.

²⁴ 1893. IV. tc.; *Pallas* VI. köt. 332. old. uo., VII. köt. 336. old.; *Tiszti címtár* 1906. 297. old.; BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1904. december 18. – Bár Grund Alexa már 1904. decemberében értesítette lányát arról, hogy Kuzma Gyulát erdőtanácsossá nevezték ki, a *Tiszti címtár*nak csak az 1906-os kötetében szerepelt először ebben a funkcióban. A fizetési osztályokon belül nem tudtam a megfelelő fizetési fokozatba elhelyezni Kuzma Gyulát, ezért nem ismert a pontos fizetése.

²⁵ BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20.

hangulat uralkodott. Ezt a közvetlenséget, gyerekközpontúságot jeleníti meg az 1900 körül készült fotó.²⁶ Margitot és a Dodinak, Dócinak becézett Gusztávot nem kényeztették el, de nem is korlátozták őket. A rossz viselkedésért és főként a rossz tanulásért szidás járt, az édesanya pedig gyerekei napi magatartásáról egy könyvecskét vezetett. Nagy büszkeség volt, ha ide a legjobb jegy, egy piros egyes került.²⁷ A tanulás mellett volt azonban idő a játékra, a nagy sétákra, télen a szánkózásra, korcsolyázásra. A gyerekek játékaiban, mulatságaiban sokszor a szülők is részt vettek. Az anya gyönyörű ruhákat varrt lánya babájának, az apa pedig – bár munkája miatt gyakran volt távol – magára vállalta akár a „főmandarin” szerepét is, és együtt énekelte gyerekeivel a kitalált kínai népdalt.²⁸ Ugyanakkor elvárták a ház körüli munkákban való segítést, és játékosan tanították őket későbbi feladataikra. Margitnak saját kis konyhakertje és tyúkjá volt, Dodi pedig segített a disznóölésnél, a kisebb-nagyobb szereléseknél.²⁹

Grund Alexa később távollevő gyermekei mindennapjait is nagy figyelemmel követte és levelein keresztül igyekezett őket mindenben segíteni. Jótanácsai a tanulmányokon kívül az olvasmányokra, a társas viselke-

dés szabályaira, az egészségre, az öltözködésre is kiterjedtek. Kikérdezte lányát még az emésztéséről és havi vérzéséről is, de ügyelve a diszkrécióra, azt tanácsolta, hogy ezeket egy külön cédulán írja meg. A levelet ugyanis a szülők közösen olvasták el, olykor a családon belül tovább is küldték őket.³⁰ Különös jelentősége volt a hazautazás előkészületeinek, olyannyira, hogy a már 5 éve otthonától távol élő 17 éves Margitnak is tizennégy oldalon keresztül írta a Genfből való hazatérésre szóló tanácsait.³¹

Grund Alexa ugyanakkor a lánya bizalmasa is volt. Kuzma Margit leplezetlen büszkeséggel írta meg neki, hogy a szegedi osztálytársak tőle, Genfből, rendelik meg házi feladataikat, és azt sem titkolta, hogy hogyan juttatják ki az intézetből ezeket az írásokat, miközben a tanárok minden levél tartalmát ellenőrzik.³² Máskor Margit kortársai gyerekes és fecsegő leveleit, az egykori barátnői fogadalom értelmetlenségét panasolta el. „A lányok nem hagynak békét, folyton kapok egy egy képeslapot, melyre rá kell fizetni és amelynek tartalma rendesen 'Kedves Margit! Mért nem írsz? Talán elfelejtettél?' Vagy pedig. 'Remélem te is betartod a fogadást' (tudniillik, hogy a szövetségeseknek minden évben kétszer kell írni) 'és még tizenötödike előtt írsz.'

26 Lásd 2. kép.

27 BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20.

28 Uo., 1904. szeptember 20.; Grund Alexa levele Kuzma Margitnak 1900. szeptember 20.; uő., 1901. február 7.

29 BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1900. december 12., uő., 1901. február 7., uő., 1901. március 21.

30 Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. október 15.

31 Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1905. június 22. A levelek általában négyoldalasak voltak.

32 Uo., Kuzma Margit levelei Grund Alexának, 1903. október, november.

(Ez a fogadás, vagyis a szövetségekötés évfordulója.). Most már meguntam ezt a mulatságot [...].”³³

Grund Alexának a családban betöltött szerepéről vall az a születésnap-i üdvözlőkártya, melyben Kuzma Gyula lányát köszöntő szavai az anya dicséretébe mennek át: „Születésnapodra kívánom én te néked drága jó kis jószágom, hogy legyél te édes jó anyáknak jó kis leánya, legyél te olyan jó, olyan feláldozó, türelmes, szorgalmas, figyelmes, elnéző, áldott jó teremtés, mint amilyen a mi drága jó anyánk.”³⁴ Margit teljesen egyetértett apjával és anyjáról a rajongásig fokozódó szeretet hangján szólt. „Édes Anyám, az én forrón szeretett édes Anyám, védangyalom, akkor még nem kellett elhagyni, mint mostan már ötödik éve hogy mindég 10 hónapot távol töltök tőle” – írta naplójában 1904 őszén.³⁵

Magyar iskolák: Aszód és Szeged

Az elválás oka az volt, hogy Margit 1900 szeptemberében az Aszódi Evangélikus Leánynevelő Intézet második osztályában folytatta tanulmányait.³⁶ A szülők választása valószínűleg a magyar nyelv és az evangéli-

kus vallás miatt esett erre az intézményre, amely 1891-ben az első polgári iskolai szintű evangélikus lányiskolaként nyitotta meg kapuit. 1899-ben ugyan a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület hasonló intézménye is megkezdte működését Kőszegen, de a pesti ismerősök és talán a könnyebb megközelíthetőség miatt Aszód bizonyult vonzóbbnak.³⁷ Az ismeretségi kör méretéről árulkodik, hogy amikor a szülők 1901 szeptemberében négy napot töltöttek a fővárosban, találkoztak az éppen ott állomásozó Frici bácsival, Aranka néniékkal, keresztmamával és Guszti bácsival, illetve lányuk egyik volt osztálytársának, Kaufmann Margitnak a családjával, akiket valószínűleg már korábban is ismertek.³⁸

Margit osztálya 23 fővel indult szeptemberben, akik között 11 evangélikus, 3 református, 7 katolikus és 2 izraelita lány volt. Az izraeliták azonban mindketten, a katolikusok közül négyen, a reformátusok közül pedig egy tanuló bejáró volt, vagyis az iskola közelsége miatt választhatták ezt az intézményt, míg az evangélikusok közül nyolcan bentlakásos növendékek voltak.³⁹ Az internátus lakói közül Margit érkezett legtávolabbról, míg a többiek Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Nyitra, Hont, Nógrád, Békés, illetve Bács-Bodrog megyékből származ-

³³ Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. május 5.

³⁴ Uo., Kuzma Gyula levele Kuzma Margitnak, 1896. március 4.

³⁵ BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 4.

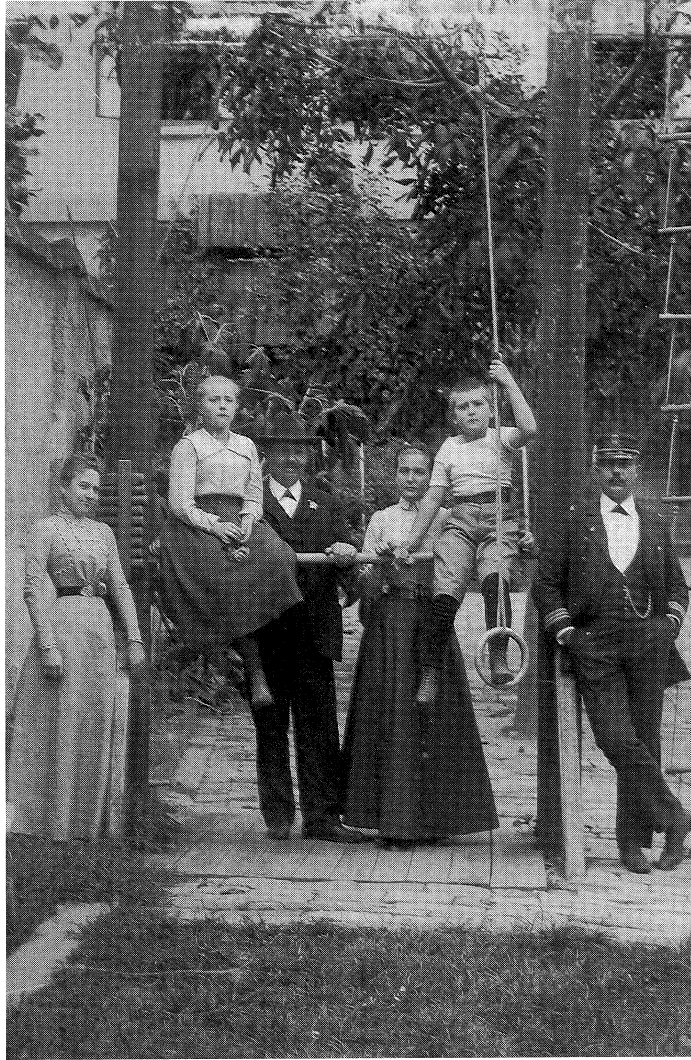
³⁶ *A Bányai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület Aszódi Leánynevelő-Intézetének értesítője az 1900–1901. tanévről.* Szerk.: Genersich Karola igazgató. X. évf. [1901.] (A továbbiakban: *Értesítő*, 1901.) 48. old.

³⁷ [Genersich Karola]: *Visszapillantás a bányai ág.*

hitv. evang. egyházkerület aszódi leánynevelő-intézetének tízéves multjára. In: *Értesítő*, 1901. 5–17. old.

³⁸ Grund Frigyes hajóstízként állomásozott egységével Budapesten, Aranka néniéket nem sikerült beazonosítani, de Guszti bácsi valószínűleg Kuzma Gusztáv Pál, Kuzma Gyula testvére volt. Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1901. szeptember 25.

³⁹ *Értesítő*, 1901. 48. old.

Kuzma Margit családja

A képen látható személyek balról jobbra: ismeretlen nő, Kuzma Margit, Kuzma Gyula, Grund Alexa, Kuzma Gusztáv, Grund Frigyes 1900 körül

„... levélben kérte apját, hogy írjon neki egy szabályt a »mint« és a »mind« szók használatáról, mert azt ő soha nem tanulta.”

tak.⁴⁰ Egy német és magyar, illetve egy tót és magyar nyelvű lányon kívül mindenkinek magyar volt az anyanyelve. A szülők 74 százaléka lelkész, tanító vagy más értelmiségi, 22 százaléka volt iparos vagy kereskedő és mindössze egy földbirtokos vagy -bérlő szerepelt közöttük.

Bentlakásos növendékként Margit tandíja és teljes ellátása 500 koronába, zongoraleckéi 80 koronába, tankönyvei, rajz- és kézimunka felszerelései, valamint postaköltségei 40–70 koronába kerültek, táncórái pedig – amennyiben járt rájuk – 10–20 koronába, amihez még 4 korona beíratási díj járult. Éves taníttatása összességében tehát 624–674 koronát tett ki. Ehhez adódott még háromszori útiköltsége, mivel a tanév zárásán kívül karácsonyi és a húsvéti szünet-re is hazautazhattak a növendékek.⁴¹ Így a költségek az apa fizetésének megközelítőleg ötödére rúgtak.

A következő tanévet Margit már a Szege-di Állami Felsőbb Leányiskolában kezdte meg, ahol két évet fejezett be. Az iskola-váltás indokairól nem maradt fenn feljegyzés, de mellette szólt, hogy egy felsőbb leányiskola magasabb társadalmi presztízzsel rendelkezett, magasabb szintű képzést nyújtott, és két évvel tovább oktatta a lányokat a négyosztályos polgárinál.⁴² Ezen kívül 1901 szeptemberében Kuzma Gusztáv is Szegedre került. Valószínű, hogy a szülők magukhoz közelebb és egymás mel-

lett szeretnék volna tudni gyermekeiket. A Szegeden töltött években Grund Alexa mindig arra biztatta Margitot, hogy tartsa szemmel az öccsét. Ez részben az idősebb, érettebb testvér feladata volt, részben pedig a lányé, aki megbízhatóbb (például gyakrabban és hosszabban ír haza), felelősségteljesebb, jobban eligazodik az illendő öltözködés és viselkedés dolgaiban, és már ekkor is „anyjaként” tud figyelni alig két évvel fiatalabb öccsére. „Írod hogy Dodikát láttad a templomban, beszéltél is vele? Ha majd találkozol vele, és ha netalán bánkódna, vigasztald meg jó kis leányom. – Nézd meg, hogy rendesen van felöltözve, és ügyelj rá, hogy szépen viselkedjen, légy neki kicsi mama” – hangzott el a kérés 1901 szeptemberében.⁴³ A nyilvános vizsgák és egyéb ünnepek miatt is praktikus volt, ha a gyerekek egy helyen tanultak, de a szülők egyébként is találtak rá alkalmat, hogy meglátogassák őket. Ezzel szemben Aszódra csak akkor jutottak el, amikor Margitot kísérték vagy hozták haza. Ráadásul Szegeden is volt ismerős. Margit és Dodi a szabadnapokat sokszor Kelecsényiék-nél töltötte.⁴⁴

Míg Aszódon négy osztályba 88, a szege-di iskola – elemi előkészítő osztályaival együtt – 10 osztályába az első évben 234, majd 244 tanuló járt. Margit osztálya is népesebb volt az aszódinál: előbb 35, majd 31 növendékkal járt együtt. Az osztály többsé-

⁴⁰ *Értesítő*, 1901. 47. old. Az értesítőben nem megye, hanem községnevek voltak megadva, és ezért az azonos nevű községek közül az evangélikus anyaegyházzal rendelkezőt vettem figyelembe.

⁴¹ *Értesítő*, 1901. 52–54. old.

⁴² Müller Ildikó: Az alap- és középfokú leányoktatás

Magyarországon a dualizmus időszakában. In: *Sic itur ad astra*, XII. évf. 2000/3. (A továbbiakban: Müller 2000.) 140–141., 161–162. old.

⁴³ BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1901. szeptember 12.

⁴⁴ Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1901. október 3.

ge római katolikus és izraelita volt, viszont első évben egy német, második évben egy román lány kivételével valamennyien magyar anyanyelvűek voltak. Mindkét évben fele-fele arányban jártak az osztályba helyiek, illetve vidékiek, de Margitnál talán csak egy győri és egy budapesti osztálytársa érkezett messzebbről.⁴⁵

A szülők foglalkozására nézve a szegedi értesítő az aszódinál részletesebb és a jövedelmi viszonyokra nézve beszédesebb statisztikát közölt. A legnépesebb csoportot a köztisztviselők jelentették 28 százalékkal, ahova Kuzma Gyula is tartozott. Őket számban a kiskereskedők (22 százalék) és az értelmiségiek, illetve a magánzók (11–15 százalék) követték, de magántisztviselők, sőt nagybirtokosok, nagyiparosok és nagykereskedők gyermekei is voltak Kuzma Margit osztálytársai között.⁴⁶

Margit tehát Szegeden közelebb maradt szüleihez, akik időnként meg is látogatták, és egy jóval nagyobb város nagyobb közösségébe került. Evangélikus vallásával kisebbségbe szorult ugyan, de társadalmi állása a többségének felelt meg, akárcsak az előző intézményben.

A szegedi iskola drágább volt az aszódinál: az internátus éves költsége teljes ellátással 600 korona volt, amihez 60 koronás tandíj, 20 korona orvosi díj, 10 korona fel-

vételi díj járult, valamint 4 korona a nyomtatványokra. A zongoraleckék évi 100 koronába kerültek és külön kellett fizetni az írószerekre, a kézimunka alapanyagára, az uszodabelépőre és táncórákra. Így az éves költség már 800 korona fölé emelkedett.⁴⁷

A neveltetés dilemmái

A családnak azonban ambiciózusabb elképzelései voltak Margittal kapcsolatban, mint a felsőbb leányiskola elvégzése. Ez a polgári iskolánál szélesebb körű általános műveltséget nyújtott ugyan, de gyakorlati oktatást nem adott, és nem készített fel semmilyen kenyérkereső pályára.⁴⁸ Pedig ezt a célt az apa világosan megfogalmazta Margitot szorgalmas tanulásra biztató levelében: „A gyakorlat teszi a mestert, gyakoroljad tehát elsősorban és leginkább azt, amit legnehezebb leküzdeni, hogy a tanul-taknak – ha kell – hasznát vehessed, és az élet küzdelmeire jól felfegyverkezve diadalmasan vívjad meg azt a harcot, amelynek eredménye = önfáradsággal szerzett független élet.”⁴⁹ Erre az itthoni képzésben lehetőséget nyújtott volna a tanítónő-képző, óvónőképző vagy valamely kereskedelmi tanfolyam, de ezeket talán rangon

⁴⁵ *A Szegedi Magy. Kir. Állami Felsőbb Leányiskola értesítője az 1901–1902-diki tanévről.* 5. évf. Közli: Dr. Czímer Károly igazgató. Szeged, Engel Lajos Könyv- és Könyomdájá, 1902. (A továbbiakban: *Értesítő*, 1902.) 69–71. old.; *Értesítő* 1903. 38–43. old.

⁴⁶ *Értesítő*, 1902. 72. old.; *Értesítő*, 1903. 38–43. old.

⁴⁷ *Értesítő*, 1902. 96. old.

⁴⁸ Müller Ildikó: Kísérlet a nők középiskolai

képzésének megszervezésére: a budapesti állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Szerk.: Kovér György. Századvég, Bp., 2006. (A továbbiakban: Müller.) 682–684. old.

⁴⁹ BFL XIII.26 8. doboz Kuzma Gyula levele Kuzma Margitnak, 1903. november 18.

alulnak tartotta a család.⁵⁰ A gimnáziumnak pedig akkor lett volna értelme, ha lányukat egyetemre kívánták volna küldeni.

Kuzmáéknak azonban más elképzelések voltak, így Margitot 1903 szeptemberében Genfben találjuk, ahol a felsőbb leányiskolának megfelelő École Sécondaire külföldiek számára fenntartott osztályába járt.⁵¹ A cél a francia nyelvi diploma megszerzése volt. Bár ekkor már Margit is komolyan vette a tanulást, amibe rendkívüli szorgalommal vetette bele magát, ám szülei is igyekeztek tudatosítani, hogy nagy a tét. „Hisz az egész jövőd most attól a két esztendődtől függ” – írta anyja 1903. szeptember 24-én, majd egy hónap múlva azzal biztatta, hogy ha a nehézségeket leküzdve megszerzi a diplomát, „az, jó kis leányom, lesz a legszebb ajándék, amit te valaha szüleidnek adhatsz”.⁵²

A franciatanítás tűnt tehát a Kuzma Margit társadalmi állásához illő, egyben biztos keresetet is nyújtó pályának, amelyre azonban a magyarországi képzés nem készítette fel. Bár már Vinkovcén, Aszódon és Szegeden is tanult franciául,⁵³ ez a négy év még ahhoz sem volt elégséges, hogy Margit

Genfben kerülve megértesse magát. „Megérkezve egy szót sem tudtam franciául, most elég folyékonyan beszélek”⁵⁴ – kommentálta saját tudását 1904 őszén. Édesanyja bátorításából is kiolvasható a szegedi oktatás színvonalának kritikája: „A türelem rózsát terem és egy hibátlan diktandót is; ha az olyan könnyen menne kis aranyom, akkor Szegeden is maradhattál volna.”⁵⁵

A felsőbb leányiskolákban, a fiúk latin és görög tanulmányaival ellentétben, élő nyelveket: németet és franciát tanultak a növendékek.⁵⁶ A német nemzetiségű vagy tiszta német nyelvi környezetben felnövő lányokkal azonban valószínűleg nehéz lett volna felvenni a versenyt a munkaerőpiacon. Ez a körülmény irányíthatta a család figyelmét a francia nyelvi tanulmányok felé. Svájc pedig a legközelebbi ország volt, ahol a franciát anyanyelvként beszélték, ráadásul csaknem tiszta protestáns környezetet biztosított. Margit a svájci diplomát Magyarországon egy kiegészítő vizsgával akarta elismertetni, de egyelőre nem találtam arra utaló jelet, hogy ezt végül letette volna.⁵⁷ Pedagógiai órákra is járni kezdett, de azt csakhamar szükségtelennek ítélte.⁵⁸

50 Sokáig a tanítónőképző jelentette a legmagasabb fokú női képzést, ezért nagyon népszerű volt a középosztály körében, de „miután a nők előtt is megnyílt az egyetem, a középső és felső társadalmi rétegekhez tartozó nők a magasabb értelmiségi pályák felé fordultak, és a századfordulótól a tanító- nőképzőket inkább a középosztály alsó részéből kikerülő lányok látogatták.” Müller 2000. 145. old.

51 École Secondaire et Supérieure des Jeunes Filles, Classes Spéciales de Français pour jeunes filles de langue étrangère. BFL XIII.26. 3. doboz Kuzma Margit iskolai bizonyítványai (A továbbiakban: Bizonyítványok)

52 BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. szeptember 24., uő. 1903. október 27.

53 BFL XIII.26 Bizonyítványok.

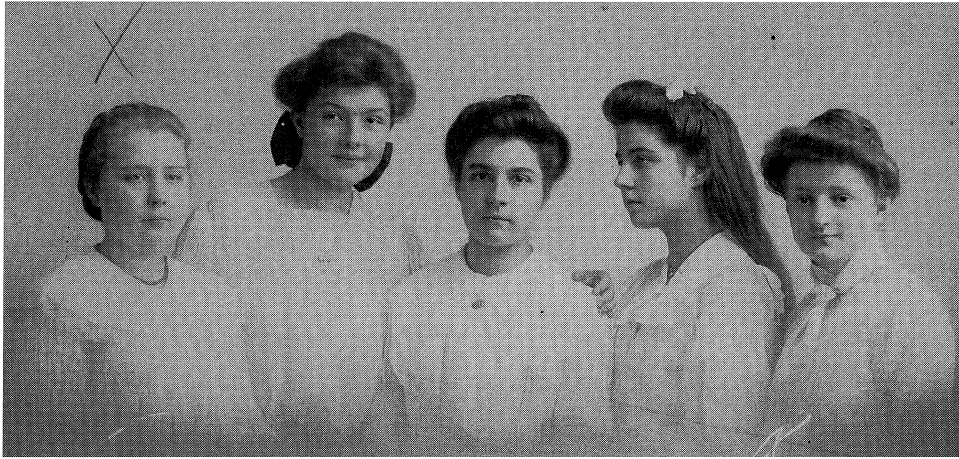
54 BFL XIII.26 Napló, 1904. október 2.

55 BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. november 4.

56 A polgári iskolában nem volt kötelező, de a lányok rendkívüli tárgyként tanulhattak franciát. Müller: l. m., 679., 682. old.

57 BFL XIII.26. Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. szeptember 13.; uő, 1904. október 6.

58 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1903. október 3.; uő., 1904. október 18.

Így sem az nem világos, hogy képesítése végül is mire jogosította fel, sem az, hogy iskolában szeretett volna-e elhelyezkedni, vagy úgy gondolta, hogy magántanítványok vállalásával elegendő jövedelemhez jut.

Csak találgatni lehet azt is, hogy miért tartották szükségesnek a szülők vagy talán maga Margit, hogy olyan végzettséget szerezzon, amellyel el tudja tartani magát. Nem bíztak benne, hogy férjhez tudják adni? Arra számítottak, hogy férje mellett szükség lesz az ő keresetére is? Azoknak az emancipált nőknek a soraiba tartozott az anya vagy a lánya, akik a nők munkához való jogát követelték, mert abban látták a függetlenség és a kiteljesedés lehetőségét? Esetleg Grund Alexa saját ambícióit vetítette ki lányára? Elképzelhető, hogy mind ezen felvetésekből igaz valamennyi, s a család pusztán több oldalról igyekezett biztosítani Margit jövőjét. A továbbiakban ezeket a felvetéseket próbálom meg a levélváltás alapján igazolni vagy elvetni.

Bár tudtommal se apja társadalmi állása, se fizetése, se Kuzma Margit valamely testi vagy szellemi hibája nem predesztinálta arra, hogy pártában maradjon, ez a lehető-

Kuzma Margit és genfi barátnői
A képen látható személyek balról jobbra:
Kuzma Margit, Dora Spangenberg, Christine
Guillot (Netty), Rachel Guillot, Hedvig Dorn

„... a genfi tanulmányokat nem irigylésre méltó lehetőségként fogták fel, hanem sajnálattal vegyes félelemmel tekintettek rájuk.”

ség mégis benne volt a levegőben. Grund Alexa vidáman számolt be tanári pályára készülő lányának az alábbi párbeszédéről, amely közte és az egyik pártfogolt kislány, Luduska közt zajlott le: „Tudja, Kuzma néni, én nem akarok tanárnő lenni, mert az a pénz, amit az ember megkeres vele, nem ér annyit, mint amennyit a tanulással küszködni kell. Kérdem tőle: Igen, és akkor mi akarsz lenni? – Én inkább férjhez akarok menni. – Igen, és ha senki nem vesz feleségül? – De nézzen már rám, Kuzma néni, hát annyira csúnya vagyok, hogy senki nem vesz el? Egy már megkért. – Majd megpukadtam nevetésben azon a kis öregem, s látta volna milyen komolysággal mondta mind ezeket; csak nem tudom az apja mit szólana az ilyen beszédre.”⁵⁹

Ezen félelmek végül is alaptalannak bizonyultak. Margit, diplomával a kezében, 1905 nyarán tért haza Vinkovcára és októberben már kérője is akadt egy régi ismerős és távoli rokon, Lehotkay István személyében.⁶⁰ Margit, anyja intelmei ellenére, azonnal igent mondott a nála 14 évvel idősebb férfinak. Grund Alexa óhajára a fiatalok vártak az esküvővel, de kitértettek egy-

más mellett, és 1907 májusában össze is házasodtak.⁶¹ Nem Lehotkay volt azonban az egyetlen, aki szívesen oltár elé vezetete volna Margitot. 1906 tavaszán egy Korbély⁶² nevű erdészgyakornok is megkérte a lány kezét, ám neki Pista mellett nem volt esélye.⁶³

A lánykérés mégsem kérdőjelezte meg a Genfben töltött idő hasznát. Bár arról nincs tudomásom, hogy Kuzma Margit tanított-e valaha iskolában, az azonban bizonyos, hogy 1905 szeptemberétől négy magántanítványt vállalt. A naplójában használt szavak a munka iránti elkötelezettségről vallanak: „E hónap elején kezdtem komolyan dolgozni”, s pár sorral lejjebb az is kiderül, hogy elsősorban nem az anyagi kényszer, hanem a praktikum volt az oka a tanításnak: „A francia óra adásban nem fogom azt elfelejteni, mit Genfben oly nehezen tudtam megszerezni.”⁶⁴ A férjhezmenetelig már nincs többször szó a naplójában tanítványokról. Arra a kérdésre pedig, hogy férje mellett dolgozni kényszerült-e, a későbbi levelezés adhat választ.

Már maga az a tény, hogy Margit azonnal elfogadta az első házassági ajánlatot, el-

⁵⁹ „Wissen Sie Kuzma néni ich will keine Lehrerin werden, denn für diesem Gulden was man der bekom[m]t ist nicht wert daß man sich mit lernen so schlagt. Kérdem tőle Ja was willst du denn werden? Ich will lieber heiraten. Ja, aber wen[n] dich Niemand will? – Aber jetzt schauen Sie mich doch an, Kuzma néni, bin ich denn [...] so häßlich daß mich keiner wollen wird? Einer wird mich schon wollen.” – Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1905. március 29.

⁶⁰ Lehotkay István a Csipkay gyerekek unokatestvére és Kuzma Gyula másodunokatestvére volt. 1898 és 1901 között Vrbanjában dolgozott a fűrésztelep vezetőjeként, és ez alatt az idő alatt minden

vasárnapot Kuzmáéknál töltött. A jóképű fiatalember nagy hatást tett a 10–12 éves Margitra, akit talán félig tréfásan, félig komolyan kis menyasszonyának nevezett. BFL XIII.26 Napló. 1905. november 19.; uo., Lehotkay István személyes iratai.

⁶¹ BFL XIII.26 Napló 1905. november 19.; 1908. július 20.; uo., Lehotkay István személyes iratai; uo., Anyakönyvi kivonatok.

⁶² Korbély Samu erdészjelölt volt a Vinkovcei Főerdőhivatalnál. Tiszti címtár, 1906. 297. old.

⁶³ BFL XIII.26 Napló 1906. április 18.

⁶⁴ Uo., 1905. szeptember 30.

lentmond a feltevésnek, hogy a fizetett munka nem kényszerűség, hanem öncél lett volna a számára. Az, hogy az anyja miért kérte az esküvő elhalasztását, nem világos. Lehet, hogy túl fiatalnak, éretlennek tartotta a lányát, bár maga is 17 évesen ment férjhez. Elképzelhető, hogy próbára akarta tenni a szerelmesek érzelmeit, akiket nagy távolság választott el egymástól. Lehotkay István ugyanis Besztercebányáról származott, és nem sokkal korábban ott is kapott állást. Lehet, hogy a vőlegénnyel kapcsolatban merült fel valami kétség, bár őt és családját is régóta ismerték, iskolái, munkája sem hagyhattak kívánnivalót maguk után.⁶⁵ Minden ellenkezés dacára sincs azonban arra utaló jel, hogy Grund Alexa feltétlenül más jövőt szánt volna lányának, mint a férjes asszonyé. Vannak viszont közvetlen utalások arra, hogy se Grund Alexa, se Kuzma Margit nem osztotta a radikális nőmozgalmak elképzeléseit, s a nő elsődleges feladatának családja ellátását tartotta. „Itt a lányok tanulnak pszichológiát, filozófiát, szavaleletet, zongorát, éneket, történelmet, tudom is én még mi mindent nem, doctorátust, angolt, németet, olaszt, spanyolt stb., stb. Csak kötni, horgolni nem, és fogadni mernék, nincs itt egy se, aki egy tisztességes ebédet meg tudna főzni” – kritizálta a Svájcban szokásos nőnevelést Margit,⁶⁶ akire anyja otthon mindig számít-

hatott a ház körüli teendőkből, és aki 1902 nyarától kezdve már „nagy leányka”-ként mindenben tudott segíteni.⁶⁷ Örömmel jegyezte fel naplójába, amikor megdagasztotta élete első kenyérét: „Büszke is vagyok rá, mert jól sikerült, büszkébb, mint egy jól sikerült francia dolgozatomra.”⁶⁸ A legbeszédesebb azonban talán anya és lánya egybehangzó véleménye Ibsen Nórájáról: „Ibsen Nórájáról már hallottam beszélni, de biz nincs arra időm, hogy utána néztem volna. Csak az iskolában beszéltek erről és mint látszik az életben sok követője van. Itt különben nagyon divatosnak és modernnek találják. De ha mint te írod édes Anyám, hogy a végén elhagyja családját, úgy én is erőltet[ett]nek találom, és ha követője akad, mi különösen Franciaországban úgy van, akkor bizony nem szép a családi élet.”⁶⁹

Elképzelhető, hogy Margit taníttatásában szerepet játszottak anyja – valóra nem vált – tanári pálya iránti ambíciói is. Mint már korábban láttuk, ő segített Margitnak a horvát nyelvű leckék megírásában, és Dodinak is ő volt az első zongoratanára.⁷⁰ Ezzel voltaképpen a kor középosztálybeli nőkkel szemben támasztott elvárásainak felelt meg, azaz anyai hivatását töltötte be. Az is megfigyelhető, hogy a Kuzma-házba Margit és Dodi távollétében is mindig bejáratos volt egy-két gyermek. S Grund Alexa nem csupán felügyelt rájuk, de olvasni,

65 Lehotkay István a brassói Kereskedelmi Akadémiát végezte el és a lánykérés idején a besztercebányai fabútorgyár könyvelője és pénztárosa volt. BFL XIII.26 Lehotkay István személyes iratai.

66 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. [május közepe].

67 Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1902.

május 16.; uő., 1902. május 30.

68 BFL XIII.26 Napló 1905. szeptember 30.

69 BFL XIII.26 Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. november 23.

70 BFL XIII.26 Napló 1904. szeptember 20.; BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1900. október 4.

és nem is igen is rá. Még most
 sem tudom ellenni hogy más a
 hűvösét ki ké kéni vágyunk és hogy
 az a szeretet két eleje, és hogy
 ma is ráig vordámap van. Még 'a'
 rom hónap és ~~hét~~ otthon lelek
 de jó lelek! Elyen az otthon!....."
 Kinek most otthon van, kékedet
 meg kéle miért nem kéledt el a
 földrajz könyvet miért kéle
 kértem? Ha nem ment még
 el úgy késem vele miért nagy
 kékségem van rája. Egy földrajz
 dolgotat kell csinálni, ~~de~~ az
 ország földrajzát, aztán meg
 fogalmam nincs róla, és ha ké-
 dig a késkép után kértem
 úgy nem lelek jó, vagy ha jó lelek

Gyurf 1905. 16-20
 április.

Édes jó Szüleim!

Édes jó Anyám kedves leveledet
 megkaptam és nagyon ké-szerem.
 Miért mindig reggel alig várom,
 kélonnan ma kékéig kélelt
 várom, mivel kéóra-tól kédeve-
 delig a kétemplomban kévé kélelt kévé
 ké dolgoztam, hogy a kénapra kéle-
 kémet kévé késem, mert kégnak
 nem kélt ké'idóm. Kévé még most
 sem vágyok késem kédig kévé
 van mar ké nagyon kéj a
 kéjem és így kébe kélelek

Kuzma Margit levele anyjának
 1905. április 16–20.

„... a versidézetek, hajtincsek,
 fényképek, rajzok egészítik ki az
 érzelemgazdag emlékezések sorát.”

levelet írni, zongorázni, németre, hittanra
 is tanította őket. 1901-ben Csipkay Babi⁷¹
 töltött vele heti két délutánt. „Babica csó-
 koltat; minden csütörtökön és szabad na-
 pon hozzám jön. Akkor rendszeren írunk egy
 levelet, tanulunk, olvasunk és munkálunk
 együtt. Tegnap is itt volt a Dievald
 Józsaival, aki igen kedves kis leánya” – írta
 1901. október 11-én lányának. 1903-ban
 egy Gyurka nevű kisfiú töltött anyja távol-
 létében Kuzmáéknál néhány napot,
 1904-ben pedig Luduska fordult meg
 gyakran náluk. Ő 10–12 év körüli kislány

⁷¹ Csipkay János kisebbik lánya, Józsa.

lehetett, akire már rá lehetett bízni ezt-azt a ház körüli teendők közül, de még nem számított teljes értékű segítségnek. Grund Alexa jellemzése szerint „igen szorgalmas a kis leány, de a nyelvecskéje még szorgalmasabban pereg”.⁷²

Nemcsak a tanári pálya, hanem a távoli utazás is olyan lehetőségként jelenik meg a levelekben, amely a szülők számára nem volt elérhető, ezért a lányuknak igyekeznek megadni azt. Margitot egyik Genf környéki kirándulásának beszámolóját követően anyja arra biztatta, hogy élvezze a lehetőséget, és jegyezze meg ezeket az élményeket, hisz’ „ki tudja lesz e később az életedben még alkalmad az ilyen gyönyörű tájékon járhatni”. A szülők mindig nagy élvezettel nézegették a hazaküldött képeket és rajzokat, amelyek számukra egyfajta „virtuális utazást” tettek lehetővé. Megnézték, s egy kis zászlóval bejelölték a térképen, merre járt a lányuk, az pedig soha nem merült fel, hogy anyagi okok miatt ne engedjék el az iskolai vagy családi utakra.⁷³

Svájci tanulmányok

A genfi tanulmányok körülményeiről és költségeiről nem állnak rendelkezésünkre olyan pontos adatok, mint amelyeket az aszódi és a szegedi intézmények értesítői

közöltek. Margit levelei azonban nagyon informatívak, és fennmaradt egy prospektusgyűjtemény is, amely a genfi leánynevelő intézetekről tájékoztat.⁷⁴ A szülők 1903 nyarán 16 olyan bentlakásos magánintézménnyel vették fel a kapcsolatot, amelyek legfeljebb 10–12 fiatal lány képzését vállalták. A hirdetések szerint ezek egy-egy hölgy vezetésével általában Genf környéki villákban működtek, s referenciáik között főként svájci, angol és német családok szerepeltek. Az egyetlen magyar közöttük Gerbeaud udvari cukrász gyermeke volt. A francia nyelvi és irodalmi órákon kívül történelem, művészettörténet, földrajz oktatását, helyenként természettudományi ismereteket és kézimunkázást ígértek, ám az egyéb idegen nyelvi-, illetve rajzórának, a zongora- és táncleckéknek külön díja volt. Az éves költség 1500–2000 frank körül mozgott a különórák nélkül, ami 1425–1900 koronát jelentett.⁷⁵ Margit végül nem ilyen magánintézetbe került, hanem a már említett állami iskola külföldieknek fenntartott osztályába, szállást és ellátást pedig Guillot evangélikus lelkész családjánál kapott. Itt 125 frankot fizetett a havi ellátásért, ami 10 hónapra számolva olcsóbb volt ugyan a többi intézménynél, viszont nem tartozott bele a tandíj. Az *École Supérieure* éves díjáról nincs adatom, csak a hathetes nyári kurzusról, ami 25 frankba került.⁷⁶ Az éves

72 BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1901. október 3.; uő., 1901. október 11.; uő., 1901. november 14.; uő., 1903. október 27.; uő., 1904. december 11.

73 Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. október 15. [vagy 13.]

74 BFL XIII.26. 12. doboz Genfi leánynevelő intézetek prospektusai és tájékoztató levelei, 1903.

75 Az árfolyamokra lásd: Leonhardt-Compass. *Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn*. 1909. I. Band. Wien, Compassverlag, 1908. 89. old.

76 BFL XIII.26 Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1905. március 25.

tandíj nem lehetett több, mint az ennek alapján megállapított 10 havi összeg, vagyis nagyjából 166 frank. Ezen kívül Margit még különórákat is vett. Zongorázni folyamatosan tanult, ami mellett hol rajzóra, hol tornára iratkozott be, hol pedig iskolai tanárától, Mme Dardeltől vett irodalmi, nyelvi magánórákat, amelyek általában 2 frankba kerültek.⁷⁷ Ez heti egy zongora és egy másik órával számolva nagyjából 170–180 frank lehetett egy tanév alatt. 1905-ben a hazaútra 200 frankot küldtek Kuzmáék a lányuknak.⁷⁸ Így Kuzma Gyulának az oda és visszautazással együtt (de a kisebb kiadások: könyvek, bélyegek, ruhák, szórakozás költségei nélkül) csaknem 2000 frankjába, tehát 1900 koronájába került egy genfi év. A fizetéséhez mérten ez óriási összeg volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy eközben fia taníttatására is költenie kellett. Ezek után már biztosak lehetünk benne, hogy más jövedelemmel is rendelkezett, mert különben nem vállalhatott volna fel ekkora anyagi terhet.

Margit genfi lakhelyén, a Guillot-háznál a lelkész anyjával, húgával, feleségével és két lányával (Nettyvel és Rachellel) élt, de Margiton kívül más fizetővendégeket is fogadtak. Ők többnyire hozzá hasonló fiatal lányok voltak, akik szintén nyelvet tanulni jöttek Genfbe. Az első néhány hétben egy amerikai lány, Hildegard Henderson lakott náluk, aki Margitot sokat bosszantotta. Valószínűleg a két lány eltérő neveltetése és

jelleme lehetett a konfliktus fő forrása. Margitot zavarta Hildegard rendetlensége, szétszórtsága, az amerikai lányt pedig ingerelte a komoly és szorgalmas Margit, aki folyton könyvei vagy levelei fölé görnyedt. 1904 nyarán aztán két német lány érkezett, Dora és Hede, akikben Margit igazi barát-nőkre lelt. A két lányt meg is hívta Vinkovcára, ahova Dora 1905 őszén ellátogatott.⁷⁹

A három évfolyamos iskolát Margit két év alatt fejezte be. Többször váltott osztályt, az egyes tantárgyakat különböző szinten tanulta és a többi lány között is voltak olyanok, akik csak néhány hónapot töltöttek Genfben. Az osztálytársak száma így 14 és 25 között mozgott, a nemzetiségi összetételről pedig 1904 őszén a következőképpen számolt be: „Most az osztályban huszonketten vagyunk. Mindjárt megmondom was für eine Nation. 6 orosz, 2 finlandi, 1 ausztriai (bécsi), 3 angol, 2 amerikai, 5 német, és csekélységem. Csak hallanád mikor azok úgy egymás között diskurálnak. Mindenki a maga nyelvén. Ezt rosszabb hallani mint a macska zenét. [...] Én biz csak a franciával boldogulok, akár ide akár oda fordulok, ami mégis csak a legjobb.”⁸⁰ Később az alsóbb osztályba érkezett egy másik magyar lány, így időnként már Margit is tudott beszélni valakivel az anyanyelvén.⁸¹

Mint láthattuk, a 16 különböző lánynevelő intézet is mindössze egy magyar refe-

77 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. [február vége]; uő., 1904. szeptember 29.

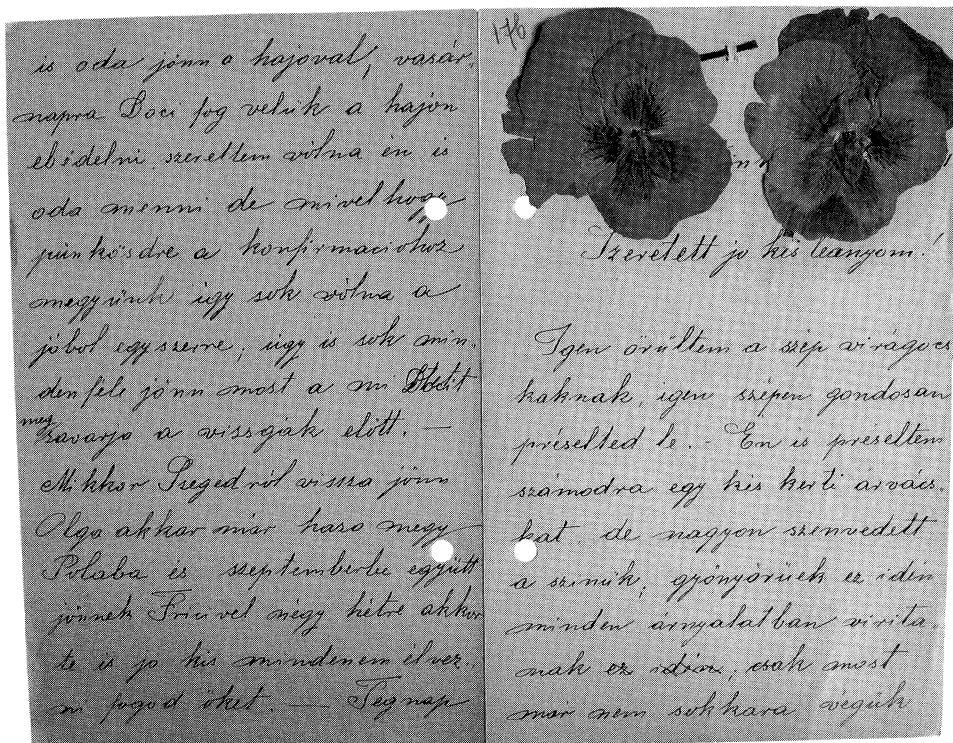
78 Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1905. június 15.

79 BFL XIII.26 Napló 1904. október 2., 1905. augusztus 23., 1905. november 19.; BFL XII.26 Kuzma Margit

levele Grund Alexának, 1905. április 16.

80 Uo. Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. [ősz] – Sajnos Margit két lányt kifelejtett a számításból, mert így csak 20 lett volna az osztály létszáma.

81 BFL XIII.26 Napló 1905. augusztus 23.

renciaszemélyt tudott adni, így biztosan állíthatjuk, hogy nem volt megszokott a magyar lányok genfi tanulmánya. A Kuzma család környezetének reakcióiról két epizód tájékoztat. 1903 szeptemberében Grund Alexa meglátogatta a fiát Szegeden, és sétájuk során találkoztak Margit volt osztálytársaival. A lányok „mind egyszerre kezdtek beszélni és kérdezni, hogy Margitka hogy van, miért nem ír, milyen messze van a Genf, búsult-e nagyon, olvassák-e ott a leveleket, kell-e sokat tanulni, és szegény Margit, szegény Margit, hangzott innen is onnan is.” A kísérő tanárnők ugyancsak „megsajnálta, hogy oly messzire elkerül-

Grund Alexa levele lányának
1905. május 31.

„... mindvégig hetente írt lányának, még akkor is, ha elfoglaltságai miatt csak néhány sor papírra vetésére volt ideje.”

tél.”⁸² 1905 márciusában egy társasági összejövetelen kerültek szóba Margit tanulmányai: „Volt ott egy pár fiatal leány is, akiknek a mamájuk szörnyűskedtek, hogy te olyan messze vagy hazólról, és magába utaztál. – Mikor már hallották hogy ez idén a francia nyelvből diplomát szerezni fogsz, még azt kérdezték »És már jól beszél franciául?«”⁸³ A reakciók arról tanúskodnak, hogy a genfi tanulmányokat nem irigylésre méltó lehetőségként fogták fel, hanem sajnálattal vegyes félelemmel tekintettek rájuk. Csaknem száműzetésként értelmezték. Az anyák érdeklődését a jól csengő „diploma” felkeltette ugyan, ám arról nem volt elképzelésük, hogy ehhez milyen követelményeknek kell megfelelni.

További kutatásokat érdemelne, hogy mennyire volt jellemző a középosztály körében a lányok idegen nyelvi környezetben való taníttatása. Valószínű, hogy a kisebb távolság, az alacsonyabb költségek, esetleg a rokonság, ismeretségi kör segítségével „német szóra” többen küldték lányaikat. A Kuzma-levelezésben egy említést találtam erre, egy budapesti leány, Iza esetében, aki „múlt évben Bécsbe volt az intézetben hogy németül meg tanuljon. Most pedig

itthon van és főzni tanul.”⁸⁴ A nyelvi képzés iskolai oktatáson kívüli másik lehetősége a külföldi nevelőnő alkalmazása volt. Margit egyik szegedi osztálytársával franciául kezdett levelezni, amikor annak francia „gouvernant”-ja lett, az egyik ismerős pedig a Guillot család segítségét kérte ahhoz, hogy francia pesztonkát találjanak kisfiuk mellé.⁸⁵

Bár a taníttatás általános dilemmáira adott konkrét válasz okait nem ismerhetjük pontosan, és a Kuzma házaspár is többször újragondolta választását, Kuzma Margit oktatásának története mégis felvázolja egy középosztálybeli leány előtt álló lehetőségeket: úgy a szokványosat, mint a szokatlant.

A levelezés mindezekon kívül gazdag forrásanyagot szolgáltat a tananyagra, az olvasmányokra, Margit napirendjére, az irodalmi elemzésekkel vagy a francia nyelv-tannal való küzdelmeire vonatkozóan. Későbbi feldolgozása adalékokkal szolgálhat a családhoz és a kortársakhoz fűződő viszony, a társasági élet, a felnőtté váló lány egyre szélesedő érdeklődése, a nemzeti identitás, az öltözködés, az utazás vagy akár az egészség és betegség kérdéseihez.

⁸² BFL XIII.26 Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1903. szeptember 24.

⁸³ Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1905. március 23. A kérdés németül hangzott el: „Und spricht sie schon gut französisch?”

⁸⁴ Uo., Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1901.

szeptember 25. – Iza talán Kuzma Gusztáv Pál leánya és Kuzma Margit unokatestvére lehetett.

⁸⁵ Uo., Kuzma Margit levele Grund Alexának, 1904. október 10.; Grund Alexa levele Kuzma Margitnak, 1905. március 23.